

Η αναίρεση της κατάστασης στασιμότητας στη σκέψη του Adam Smith

Παναγιώτης Ευαγγελόπουλος*

Περίληψη

Η Πτωτική Τάση του Ποσοστού του Κέρδους και η Κατάσταση Στασιμότητας είναι κεντρικές θέσεις της οικονομικής σκέψης του Adam Smith. Επιχειρώντας μία τομή στη σκέψη του Adam Smith προσπαθώ να δείξω ότι η κατάσταση στασιμότητας αναίρεείται και δεν αποτελεί το τελευταίο στάδιο της οικονομικής μεγέθυνσης του καπιταλισμού. Η εισαγωγή της καινοτομίας και των νέων τεχνολογικών κυμάτων ανατρέπει την τελεολογική σύλληψη που είχε ο Adam Smith για το καπιταλιστικό σύστημα. Με μία δυναμική προσέγγιση της σκέψης του Adam Smith μετασχηματίζουμε τη γραμμική σύλληψή του για την οικονομική μεγέθυνση σε κυκλική εξηγώντας καλύτερα τις οικονομικές διακυμάνσεις του καπιταλισμού.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία βασίζεται στη μελέτη του βιβλίου του Adam Smith *Μία Έρευνα για την Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*)¹ ή όπως έχει επικρατήσει να αναφέρεται στη βιβλιογραφία αλλά και στις συζητήσεις εν συντομία *Ο Πλούτος των Εθνών* (*The Wealth of Nations*). Η μελέτη των πηγών και μάλιστα των

---

* Ο Π. Ευαγγελόπουλος διδάσκει (ΠΔ. 407/80) στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

πρωτογενών συγγραμμάτων των οικονομολόγων της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας έχει ιδιαίτερη σημασία. Αυτό οφείλεται σε δύο λόγους. Πρώτον, διότι στη σύγχρονη εκπαίδευση των οικονομικών συνηθίζουμε να γνωρίζουμε το έργο των οικονομολόγων της *Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας* από δευτερογενείς πηγές και από μελέτες μεταγενέστερων οικονομολόγων πάνω στο έργο τους και δεύτερον, διότι η επαφή με το πρωτογενές έργο τους μας φέρνει σε άμεση επαφή με το πνεύμα τους, τον τρόπο γραφής τους και κατανόησης των πραγμάτων εντός του δικού τους ιστορικού πλαισίου.

Η ανάδειξη της ιστορικότητας των συνεισφορών των μεγάλων οικονομολόγων του παρελθόντος είναι ιδιαίτερα σημαντική. Βοηθά στην επιστημονική ανάδειξη των σύγχρονων οικονομικών θεμάτων που συνήθως εμφανίζονται γυμνά από τη σοφία της ιστορίας της οικονομικής σκέψης που χαρακτηρίζεται κλασσική για την πληρότητά της και τη διαχρονική κάλυψη που προσφέρει στην ανάλυση των οικονομικών προβλημάτων. Μέσα από τη διαδικασία μελέτης της Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού του Κέρδους έφθασα στη διαπίστωση ότι η διδαχή και η επεξεργασία ενός οικονομικού θέματος αποδίδει πολύ περισσότερο με την ιστορική προσέγγιση, διότι μόνον τότε παρουσιάζεται η συνέχεια δια του χρόνου των Οικονομικών Θεωριών ως διάδοχα εξελισσόμενες αναπτύσσοντας είτε το εποπτικό εύρος είτε το αναλυτικό βάθος. Έτσι αποκαθιστούμε την ιστορική ενότητα της επιστήμης όχι βεβαίως χάριν κάποιας έμμονης θεωρητικής στάσης αλλά διότι το οικονομικό φαινόμενο, αν και ερμηνεύεται θεωρητικά πολλαπλά έχει εν τέλει μίαν και μοναδική πραγματική έκβαση και αυτήν τελικώς αποζητούμε να αναλύσουμε με τα εργαλεία μας και την επινοητικότητα μας.

Στην εργασία μου αυτή επιδιώκω τη συνεξέταση του Νόμου της Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού του Κέρδους με την Κατάσταση Στασιμότητας, το *Stationary State*, προσπαθώντας να την αναιρέσω ως τελικό στάδιο κατάληξης του καπιταλιστικού συστήματος. Μ' αυτόν τον τρόπο θα αφαιρέσω από την Σμιθιανή σκέψη της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας το τελεολογικό στοιχείο και θα προσπαθήσω να αναδείξω τον κυκλικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος.

2. Η κατάσταση στασιμότητας στο έργο των Κλασσικών

Ως εποχή των Κλασσικών εννοούμε την περίοδο από το 1776 έως και την εποχή όπου τα γραπτά του J.S. Mill αρχίζουν να παρακμάζουν, με την έννοια ότι η Οριακή Επανάσταση (Marginal Revolution) κάνει πια την εμφάνισή της με τους Jevons, Leon Walras και Alfred Marshall. Σαφώς σ' αυτήν την περίοδο περιλαμβάνω τον Karl Marx, αφού απ' αυτήν επηρεάστηκε και γι' αυτήν έγραψε. Παρ' όλα αυτά πρέπει να υπογραμμίσω ότι μερικοί οικονομολόγοι της Ιστορίας της Οικονομικής Σκέψης τοποθετούν τον Karl Marx στη Μετα-Κλασσική Εποχή. Η εποχή των Κλασσικών λοιπόν διαρκεί περίπου έναν αιώνα και περιλαμβάνεται μεταξύ της αρχής του τελευταίου τέταρτου του ΙΗ' αιώνα και του τέλους του προτελευταίου τετάρτου του ΙΘ' αιώνα (1775-1875). Αυτή η σημαντική περίοδος της εδραίωσης και ανάπτυξης της οικονομικής επιστήμης ξεκινά με την πρώτη βιομηχανική επανάσταση και τελειώνει με την αυγή της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης.

Οι Κλασσικοί οικονομολόγοι είχαν την τύχη να είναι διάδοχοι χρονικώς ενός πλουσιοτάτου σε πνευματικούς ανθρώπους ΙΗ' αιώνα. Το κίνημα του διαφωτισμού έβαλε κυριολεκτικά τη σφραγίδα του στην περίοδο πριν την εμφάνιση των οικονομολόγων της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας και επηρέασε σημαντικά το πνευματικό κλίμα της εποχής. Ενδεικτικά μόνον αναφέρω τον Francois Voltaire με κύρια έργα το *Lettres Philosophiques*² και το *Essai sur les Moeurs et l' Esprit des Nations*, τον Γερμανό Διαφωτιστή Christian Wolff με το πρώτο σημαντικό φιλοσοφικό έργο στη γερμανική γλώσσα *Vernunftige Gedanken (Λογικές Σκέψεις)*³, τον Montesquieu με το *Πνεύμα των Νόμων*⁴, τον Rousseau με το *Κοινωνικό Συμβόλαιο*⁵, και τέλος η περίφημη ομάδα των Εγκυκλοπαιδιστών με εξεχόντες τον φιλόσοφο Diderot⁶ και τον μαθηματικό D' Alembert. Σ' αυτήν την ομάδα ανήκει ο περίφημος F. Quesnay που ανάγεται σε αρχηγό των Φυσιοκρατών. Οι φυσιοκράτες είναι οι πρώτοι που οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται «Οι οικονομολόγοι» και ουσιαστικά για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ρητά ο όρος. Υποστηρίζουν ότι η οικονομική ζωή κυριαρχείται από τον φυσικό νόμο, δηλαδή έχει την δικιά της αναπαλλοτρίωτη φυσική τάξη της οποίας την ουσία προσπαθούμε να γνωρίσουμε με τον Λόγο. Ο F. Quesnay, στο έργο του *Tableau Economique*⁷, προσπαθεί, ακριβώς, να απεικονίσει την πραγματικότητα, καταλήγοντας σε τρεις βασικές αλήθειες που την

διέπουν. Πρώτον, την κυκλική ροή των εισοδημάτων μεταξύ των διαφόρων τάξεων, δεύτερον, τον πρωταρχικό ρόλο της γεωργίας στη δημιουργία πλεονάσματος και τρίτον, την ύπαρξη φυσικής τάξης και την ανάγκη οικονομικής ελευθερίας.

Απόρροια αυτών των τριών βασικών αρχών είναι η επίθεση στα μέτρα της προγενέστερης εμποροκρατικής πολιτικής του Colbert⁸ ζητώντας την προτεραιότητα στην ανάπτυξη της γεωργίας ιδίως μάλιστα στη μεγάλη γεωργική εκμετάλλευση, την κατάργηση των μέτρων και των θεσμών κατάλοιπων της φεουδαρχίας που ενισχύθηκαν όμως από τον Colbert, την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος και γενικά την επικράτηση του *laissez-faire*. Έτσι λοιπόν οι Φυσιοκράτες ακριβώς πριν την περίοδο των Κλασικών δημιουργούν ένα θεωρητικό σύστημα για την οικονομική πραγματικότητα με συγκεκριμένες προτάσεις άσκησης οικονομικής πολιτικής που προετοιμάζουν την ανάδυση του κλασικού οικονομικού φιλελευθερισμού. Το έργο των Φυσιοκρατών αποτελεί το πρόπλασμα πάνω στο οποίο θα οικοδομηθεί η σκέψη του Adam Smith η οποία κατ' ουσία αναλύει και εξηγεί τις δυνατότητες του νέου καπιταλιστικού κόσμου που αναδύεται της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, που όμως αναπόφευκτα δεν μπορεί να αποφύγει την κατάσταση στασιμότητας στο τέλος αυτής κάτω από την τελεολογική επίδραση του νόμου της πτωτικής τάξης του ποσοστού του κέρδους.

Στα τελευταία χρόνια του Quesnay, πέθανε το 1774, περίπου δηλαδή στα 1760 αρχίζει ουσιαστικά η Βιομηχανική Επανάσταση με επίκεντρο τη Μεγάλη Βρετανία και θα διαρκέσει μέχρι το 1830. Αυτή η περίοδος διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα ανάλογα με τον βαθμό ανάπτυξης της και χαρακτηρίζεται κυρίως από τη μεγάλη δημογραφική πίεση, ταχεία γεωργική ανάπτυξη, εκπληκτική βελτίωση των εσωτερικών συγκοινωνιών και ραγδαία τεχνική πρόοδο ιδιαίτερα στους τομείς της υφαντουργίας και της κατεργασίας σιδήρου.

Οι συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης είναι ευρύτατες. Οι τρόποι παραγωγής που επικρατούσαν δίνουν τη θέση τους στον εργοστασιακό τρόπο παραγωγής, όπου η έμφαση πλέον είναι στη χρήση μηχανών και όχι ανθρώπινης εργασίας. Ο καταμερισμός των έργων γίνεται ευρύτερος και αυξάνεται η παραγωγικότητα. Ενισχύεται η ίδρυση και πολλών άλλων βιομηχανιών εκτός από τις βιομηχανίες υφαντουργίας και σιδήρου. Η βιομηχανική παραγωγή εδραιώνεται ως ο κυρίαρχος οικονομικός μηχανισμός του συστήματος.

Σ' αυτήν την πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση θα ζήσουν και θα γράψουν ο Adam Smith στην αρχή της, ο David Ricardo⁹ στην ώριμη φάση της και ο Karl Marx¹⁰ στο τέλος της και μετά. Ο Adam Smith είναι αισιόδοξος, αντιλαμβάνεται την κατάσταση στασιμότητας αλλά τη θέτει στον μακρινό ορίζοντα. Ο David Ricardo είναι από μετρημένος ως απαισιόδοξος, διαβλέπει αμήχανα την πρόοδο να αντιτίθεται στους αρχιτέκτονές της, τους καπιταλιστές και την κατάσταση στασιμότητας – ίσως έτοιμη να φανεί. Ο Karl Marx προβλέπει την κρίση του καπιταλισμού και τη διαδοχή του από τον σοσιαλισμό. Ανάλογα την περίοδο που ζει, αναφέρεται και γράφει ο καθένας από τους τρεις μεγάλους της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας, επηρεάζεται και ο τρόπος ανάλυσής του αλλά και ενόρασης της κατάστασης στασιμότητας. Ο ορίζοντας της επερχόμενης κατάστασης στασιμότητας από τον Άνταμ Σμιθ στον Καρλ Μαρξ μικραίνει, καθώς η δυναμική της Βιομηχανικής Επανάστασης τελειώνει και συσσωρεύει μεγαλύτερα προβλήματα από αυτά που επιλύει. Η φάση εξέλιξης της Βιομηχανικής Επανάστασης τελικά προσδιορίζει τους τύπους των προτάσεων ανάλυσης και πολιτικής που καταλήγει η Κλασσική Πολιτική Οικονομία με τους τρεις μεγάλους εκφραστές της, Σμιθ, Ρικάρντο και Μαρξ.

Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε σε πόσο μεγάλο βαθμό αυτή καθεαυτή η οικονομική πραγματικότητα και στη συγκεκριμένη περίπτωση η φάση εξέλιξης της βιομηχανικής επανάστασης επηρεάζει την οικονομική θεωρία, ανάλυση και πολιτική. Η σύμπτωση του μεγάλου πνεύματος του Adam Smith με την αυγή της Βιομηχανικής Επανάστασης τον ωθεί να την αναλύσει στο πρωτόγνωρο μέγεθος για την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού των ραγδαίων αλλαγών που επιφέρει. Ο Adam Smith στην ανάλυσή του επηρεάζεται άμεσα από τον θετικό αντίκτυπο του νέου βιομηχανικού τρόπου οργάνωσης και ανάπτυξης του πλούτου ώστε να αποθέτει στο μακρότατο μέλλον τη συστατική επίδραση που έχει η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους που είναι η περίπτωση το οικονομικό σύστημα να περιέλθει στην κατάσταση στασιμότητας. Την αναλύει με προσοχή, με επιμονή και με λεπτομέρεια αλλά μόνον ως κομμάτι της δυναμικής ανάλυσης της μεγέθυνσης του συστήματος που θα έχει συνέπειες μόνον σε έναν πολύ μακρινό χρονικό ορίζοντα που δε χρήζει κάποιας ιδιαίτερης μέριμνας για την άσκηση της τρέχουσας οικονομικής πολιτικής.

Αντίθετα ο David Ricardo γράφει στην ώριμη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης και είναι κατά πολύ συγκρατημένος για το μακρινό χρονικό ορίζοντα της κατάστασης στασιμότητας. Στην α-

νάλυσή του τον απασχολεί ιδιαίτερα ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους, διότι με αυτόν τον τρόπο τιμωρούνται οι πρωταγωνιστές και αρχιτέκτονες της Βιομηχανικής Επανάστασης που δεν είναι άλλοι από τους καπιταλιστές. Στην ακμή της Βιομηχανικής Επανάστασης, που γράφει ο David Ricardo, η ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι τέτοια πλέον σε κλίμακα παραγωγής, σε ποικιλία ανταγωνίσιμων αγαθών, σε συνωστισμό παραγωγών από όλο και περισσότερες χώρες με μία ταυτόχρονη απόλυτη διέγερση του καταμερισμού εργασίας που το ποσοστό του κέρδους είναι αρκετά μικρό και η κατάσταση στασιμότητας μια οικονομική πραγματικότητα που δεν είναι πλέον μία υπόθεση του μακρινού μέλλοντος αλλά μία κατάσταση που πρόκειται να επέλθει σύντομα αν δεν είναι κιόλας προ των θυρών¹¹. Γι' αυτό τον λόγο ο David Ricardo θα προκρίνει στην οικονομική του πολιτική τη φορολόγηση των ραντιέρηδων και των γαιοκτημόνων και την απόδοση της μέγιστης δυνατής οικονομικής ελευθερίας με τη μείωση των φόρων απέναντι στους καπιταλιστές έτσι ώστε να διατηρήσουμε ένα ανεκτό ποσοστό κέρδους γι' αυτούς και να μεταθέσουμε για το μακρύτερο δυνατό μέλλον την κατάσταση στασιμότητας.

Ο David Ricardo στην κατεύθυνση της οικονομικής πολιτικής ηγήθηκε της εκστρατείας για την κατάργηση των Νόμων των Σιτηρών προκειμένου να διατηρηθεί ή και να αυξηθεί το ποσοστό του κέρδους και να καθυστερήσει όσο το δυνατόν περισσότερο την επέλευση της κατάστασης στασιμότητας. Αυτό θα επιτευχθεί τελικά το 1846 με την οριστική κατάργηση των δασμών επί των εισαγομένων σιτηρών στη Μεγάλη Βρετανία. Στόχος της συγκεκριμένης πολιτικής της κατάργησης των δασμών επί των εισαγομένων σιτηρών ήταν η μείωση της τιμής τους και άρα ταυτόχρονα η πτώση του μισθού επιβίωσης των εργατών αλλά και η μείωση της προσόδου της γης που ελάμβαναν οι γαιοκτήμονες. Οι δύο αυτές ταυτόχρονες μειώσεις εισοδημάτων των δύο τάξεων θα είχαν ως συνέπεια της αύξηση του περιθωρίου του ποσοστού του κέρδους των καπιταλιστών και την περαιτέρω αναβολή της κατάστασης στασιμότητας.

Αν όμως ο David Ricardo έγραψε στην ώριμη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης βλέποντας πιο ορατό από τον Adam Smith τον κίνδυνο της επέλευσης της κατάστασης στασιμότητας και προσπαθώντας να προστατεύσει τους πρωταγωνιστές αυτής υπερασπιζόμενος μία φιλελεύθερη οικονομική πολιτική, ο Karl Marx έγραψε προς το τέλος αυτής αναλύοντας την νομοτελειακά ιστορική πτώση του καπιταλισμού και την ανατολή στη θέση του ενός πιο δίκαιου συστήματος οργάνωσης των πολιτικών, οικονομι-

κών και κοινωνικών σχέσεων, του σοσιαλιστικού. Ο Karl Marx είδε στην ύστερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης την πλήρη επέλευση της κατάστασης στασιμότητας, την εξαθλίωση του ποσοστού του κέρδους των καπιταλιστών και την εξαθλίωση της εργατικής τάξης. Η τάση του ποσοστού του κέρδους να πέφτει οδήγησε τον Karl Marx στην ανάλυση ότι οι καπιταλιστές, προκειμένου να διατηρήσουν τα κέρδη τους και την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ηγεμονία τους και βλέποντας να περιορίζονται τα περιθώρια κερδών τους θα περιορίζαν όλο και πιο πολύ και ακόμη περισσότερο το μισθό επιβίωσης της εργατικής τάξης, οδηγώντας την στην απόλυτη εξαθλίωση.

Ο Karl Marx βλέπει το τέλος της Βιομηχανικής Επανάστασης με το τέλος του καπιταλισμού. Αυτό συμβαίνει διότι πλέον τα οφέλη από την καπιταλιστική ανάπτυξη είναι πολύ λιγότερα συγκρινόμενα με τα συσσωρευμένα αρνητικά αποτελέσματα μαζικής φτώχειας και εξαθλίωσης της εργατικής τάξης που θα τη φέρουν στο χείλος της εξέγερσης και της ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος. Ακόμη όμως και αν η επανάσταση δεν πραγματοποιηθεί τότε και σε αυτήν την περίπτωση ο καπιταλισμός θα αυτοκαταλυθεί από την βασική αντινομία του που είναι η ανάπτυξη του να μηδενίζει το ποσοστό του κέρδους και να προκαλεί την κατάσταση στασιμότητας¹². Για τον Karl Marx η κατάσταση στασιμότητας είναι παρούσα με το τέλος της Βιομηχανικής Επανάστασης, σηματοδοτεί το τέλος του καπιταλισμού και ο σοσιαλισμός το νέο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα που θα το διαδεχθεί¹³.

Βλέπουμε λοιπόν πόσο διαφορετικά ο κάθε ένας από τους τρεις μεγάλους κλασικούς της πολιτικής οικονομίας αντιμετωπίζει τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους και την κατάσταση στασιμότητας που αυτός επιφέρει. Και για τους τρεις τόσο ο νόμος της πτωτικής τάσης του κέρδους όσο και η κατάσταση στασιμότητας αποτελούν κεντρικές κατευθύνσεις της δυναμικής και μακροχρόνιας μεγέθυνσης του καπιταλιστικού συστήματος, πράγμα μάλιστα που υποδηλώνει πόσο ο David Ricardo έχει επηρεαστεί από τον Adam Smith και πόσο ο Karl Marx έχει επηρεαστεί και από τους δύο αλλά όμως και πόσο διαφορετική είναι η προσέγγιση του καθενός τόσο για το μέλλον του καπιταλιστικού συστήματος όσο και για την ακολουθητέα βραχυχρόνια οικονομική πολιτική. Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους και η κατάσταση στασιμότητας ενώνουν τους οικονομολόγους της κλασικής πολιτικής οικονομίας αλλά ταυτόχρονα τους διαιρούν και μάλιστα καθόλου παραδόξως, αν λάβουμε υπ' όψιν μας τη δια-

Πίνακας 1

Οικονομολόγος	Φάση βιομηχανικής επανάστασης	Κατάσταση στασιμότητας
Adam Smith	Αρχική	Στον μακρινό ορίζοντα
David Ricardo	Ενδιάμεση	Επερχόμενη
Karl Marx	Τελευταία	Έχει επέλθει

Πίνακας 2

Οικονομολόγος	Ποσοστό κέρδους	Μισθός
Adam Smith	Υψηλό	Όριο επιβίωσης
David Ricardo	Μέτριο	Υψηλότερος του ορίου
Karl Marx	Χαμηλό	Εξαθλίωση

Πίνακας 3

Οικονομολόγος	Μέλλον του καπιταλισμού
Adam Smith	Μακρύ και ανθηρό
David Ricardo	Μεσοχρόνιο και αμφίβολο
Karl Marx	Σύντομο και θνησιγενές

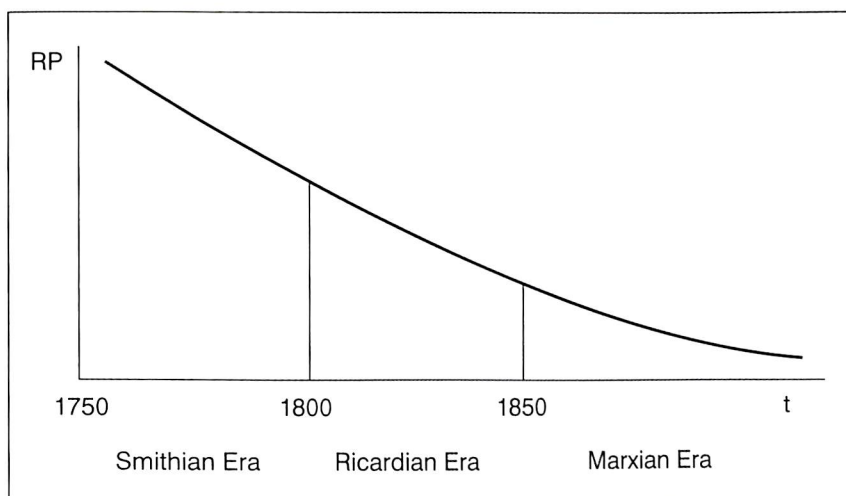
φορετική χρονική φάση της βιομηχανικής επανάστασης που αναλύει ο καθένας αλλά και τον τύπο ανάλυσης που ακολουθείται στο σύνολο του έργου καθενός ξεχωριστά.

Συνοπτικά θα μπορούσαμε να παρουσιάσουμε τις απόψεις των τριών μεγάλων οικονομολόγων της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας στους κάτωθι τρεις πίνακες που συσχετίζουν τη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης με την περίοδο συγγραφής των έργων τους και το είδος και τον τύπο των προτάσεών τους για την κατάσταση στασιμότητας, το ποσοστό του κέρδους, το ύψος του μισθού και συνακόλουθα τη βασική τους θεωρητική θεμελίωση για το μέλλον του καπιταλιστικού συστήματος.

Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει την εξέλιξη του ποσοστού του κέρδους και την πτωτική του τάση κατά μήκος του χρόνου εξέλιξης της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, η οποία διαιρείται σε τρεις περιόδους, της αυγής της, δηλαδή αυτή του Adam Smith, της ώριμης φάσης της, αυτή του David Ricardo και της τελευταίας, αυτής του Karl Marx.

Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει την εξέλιξη του εργατικού μισθού επίσης καθ' όλη τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης πάνω στην ίδια βάση διαίρεσης των τριών περιόδων. Ο μισθός στην πρώτη φάση είναι αυτός της επιβίωσης, στη δεύτερη λόγω της ανάπτυξης του καπιταλισμού και της αύξησης της ζήτησης των εργατικών χεριών ο μισθός αυξάνεται πάνω από το όριο της επιβίωσης για να αρχίσει να πέφτει, όταν η καπιταλιστική ανάπτυξη φτάσει στα όριά της συσσωρεύοντας προβλήματα κοινωνικά και οικονομικά πολύ περισσότερα από αυτά που μπορεί το καπιταλιστικό σύστημα να επιλύσει, με τελικό αποτέλεσμα τη ραγδαία επιδείνωση του εργατικού μισθού πολύ κάτω από τον μισθό επιβίωσης σε ένα τέτοιο επίπεδο, που ο Karl Marx ονόμασε «μισθό εξαθλίωσης των προλεταρίων».

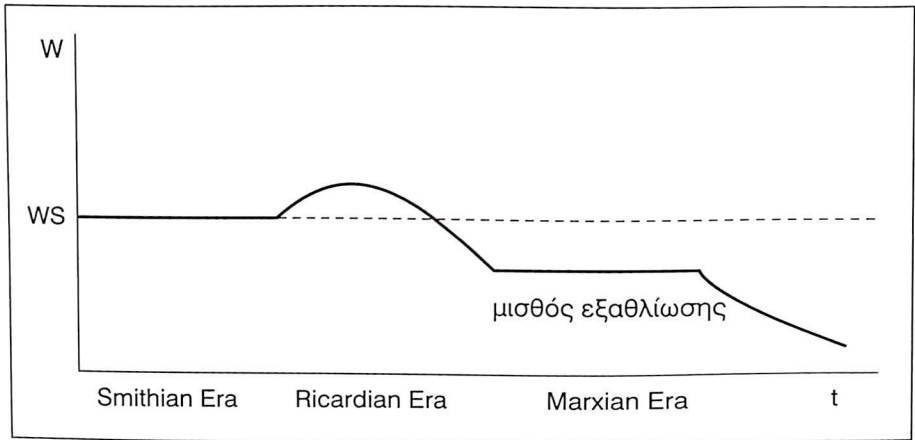
Διάγραμμα 1

RP: ποσοστό του κέρδους

t: χρόνος εξέλιξης της βιομηχανικής επανάστασης

Διάγραμμα 2

W: μισθός
 t: χρόνος
 WS: μισθός επιβίωσης

Θα κλείσω την ανάλυσή μου για την κατάσταση στασιμότητας και τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους στο έργο των κλασικών της πολιτικής οικονομίας με αναφορά στον Thomas Malthus, τον John Stuart Mill και τον Sismonde de Sismondi, τους οποίους κρίνω απαραίτητους για την απόδοση μιας ολοκληρωμένης εικόνας της κλασικής πολιτικής οικονομίας.

Στη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης, λίγο αργότερα βεβαίως από τον Adam Smith, ο T.Malthus αντιπαραθέτει τις απόψεις του με τον D.Ricardo εισάγοντας την περίφημη πληθυσμιακή θεωρία¹⁴, καταλήγοντας σε μία θεωρία υποκατανάλωσης η οποία θα τον φέρει σε ρήξη με τον νόμο του Say. Ο Thomas Malthus είναι ο αιρετικός της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας. Αντίθετα ο J.S.Mill είναι ο μεγάλος συνεχιστής της παράδοσης του David Ricardo. Ζει και γράφει μέχρι το τέλος της Βιομηχανικής Επανάστασης. Στο κεφαλαίωδες έργο του¹⁵ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κατάσταση στασιμότητας είναι επιθυμητή, διότι καταλήγοντας σ' αυτήν μπορούμε να εφαρμόσουμε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις με συνέπεια τη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος¹⁶. Ο John Stuart Mill δίνει μία άλλη διάσταση στην κατάσταση στασιμότητας. Όταν επέρχεται είναι η κατάσταση της αφθονίας

που το μόνο πλέον κρίσιμο θέμα είναι η δίκαιη διανομή του εισοδήματος. Στην κατάσταση στασιμότητας ο John Stuart Mill δεν βλέπει ούτε τον μαρασμό του οικονομικού συστήματος που έβλεπε ο David Ricardo, ούτε την κρίση και την κατάλυση του καπιταλιστικού συστήματος που έβλεπε ο Karl Marx. Ο John Stuart Mill αναλύει την κατάσταση στασιμότητας ως ένα μέγα οικονομικό επίτευγμα, που όμως αδικεί στη διανομή του εισοδήματος τους πρωταγωνιστές του, τους καπιταλιστές αλλά και τους βασικούς του συντελεστές που είναι οι πολυπληθείς εργάτες. Αντίθετα επωφελούνται τα μέγιστα οι γαιοκτήμονες. Ο John Stuart Mill αναγάγει το έργο του οικονομολόγου στην κατάσταση στασιμότητας στο έργο του κοινωνικού μεταρρυθμιστή γι' αυτό εισηγείται την εθικοποίηση των γαιών και την αναδιανομή των γαιοπροσόδων υπέρ των εργατών. Είναι σίγουρα η πιο ώριμη έκφραση της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας και των μεταρρυθμιστικών δυνατοτήτων του επιστημονικού της υποδείγματος.

Ένας άλλος αιρετικός της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, ο Sismonde de Sismondi¹⁷, ομιλεί εναντίον του νόμου του Say και εξηγεί το φαινόμενο της υπερπαραγωγής σαν μόνιμο στο καπιταλιστικό σύστημα. Σαν λύση ο Sismonde de Sismondi προτείνει την παραγωγή σε μικρή κλίμακα έτσι ώστε ο ρυθμός μεγέθυνσης να πραγματοποιείται σε θετικό αλλά μικρό βαθμό. Ο Sismonde de Sismondi μετατρέπει τις τρεις τάξεις των Κλασικών σε δύο, εννοώντας τους πλούσιους κεφαλαιοκράτες και τους προλετάριους (proletariou). Μεταξύ αυτών των δύο τάξεων η κυρίαρχη σχέση είναι η αντιπαλότητα και όχι η αρμονία συμφερόντων. Ο Sismonde de Sismondi θα επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τον Karl Marx και γι' αυτό θεωρείται από τους πιο σημαντικούς πρώιμους σοσιαλιστές οικονομολόγους.

Το τέλος του ΙΘ' αιώνα συμπίπτει με τη δρομολόγηση των θεωριών των κλασικών οικονομολόγων σε κατευθύνσεις πολύ διαφορετικές από εκείνες που αυτοί θα ήθελαν. Η κλασική παράδοση Smith - Ricardo - J.S. Mill όντας παρακμάζουσα θα αντιμετωπίσει την οριακή επανάσταση Jevons - Menger - Walras και θα ενσωματωθεί τελικά στο έργο του Marshall¹⁸ από τον οποίο αρχίζει η νεοκλασική οικονομική παράδοση. Η κλασική μαρξική παράδοση θα πολυδιασπασθεί περισσότερο με κύριους εκπροσώπους τους Lenin, Luxemburg, Kautsky και Bernstein¹⁹.

Σ' αυτό το τμήμα του άρθρου μου ήθελα να δώσω μια εικόνα για την εποχή των κλασικών και πώς αντιλαμβάνονται τη Βιομηχανική Επανάσταση, την κατάσταση στασιμότητας και την λει-

τουργία του Νόμου της Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού του Κέρδους. Αυτό το έκανα για να μπορέσω να τοποθετήσω σε ένα ιστορικό πλαίσιο το επίμαχο θεωρητικό θέμα της έρευνάς μου έτσι ώστε να μπορέσω να έχω μια εποπτεία στην κοινωνιολογική του διάσταση για την καλύτερη κατανόηση, κριτική αξιολόγηση και εξαγωγή συμπερασμάτων.

3. Η σμιθιανή θεμελίωση της πολιτικής οικονομίας

Σ' αυτό το τμήμα του άρθρου μου θα ήθελα να κάνω μία σύντομη επισκόπηση των βασικών στοιχείων της σκέψης του Adam Smith για να επιτύχω την καλύτερη δυνατή κατανόηση του ρόλου της θεωρίας της διανομής και της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους που παίζουν στο σύστημα πολιτικής οικονομίας που προκύπτει.

Ο Adam Smith πέτυχε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα να θέσει τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης. Στο βιβλίο του *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* συγκέντρωσε όλο το πραγματολογικό υλικό των οικονομικών σχέσεων και μεγεθών σχεδόν από τον 12ο αιώνα μέχρι τις μέρες του. Δίνοντας έμφαση όμως σ' αυτό της εποχής του προχώρησε στη συστηματική μελέτη του χρησιμοποιώντας τη θεωρητική αφαίρεση και την παραγωγική μέθοδο. Πριν όμως προχωρήσω θα ήθελα να τονίσω ότι παράλληλα με τη θεωρητική σύλληψη ισχυρή είναι επίσης και η ιστορική περιγραφή. Ο Adam Smith είναι ηροδότειος συγγραφέας και δεν νομίζω ότι αυτό είναι τυχαίο, διότι όπως ο Ηρόδοτος ως πρώτος δυτικός ιστοριογράφος-ιστορικός αντίκρισε με έκπληξη τη διαρκή ροή των γεγονότων σε ένα ευρύτατο γεωγραφικό πλάτος έτσι και ο Adam Smith βρέθηκε αντιμέτωπος με έναν κόσμο όπου οι οικονομικές σχέσεις άλλαζαν γοργά με θεωρητικό αντίβαρο μία στενή και κλειστή εμποροκρατική σύλληψη που ήταν σε αντίθεση με την νεώτερη αλλά ασθενέστερη και μονοδιάστατη φυσιοκρατική αντίληψη. Το εγχείρημα επομένως της θεμελίωσης μιας νέας θεωρίας πολιτικής οικονομίας, δυναμικής και ανοικτής, απαιτούσε την ιστορική περιγραφή ως ένα πεδίο μαρτυρίας και στήριξης των συναγομένων δια της μεθόδου της θεωρητικής αφαίρεσης συμπερασμάτων που θα θεμελιώναν έναν νέο κόσμο, δυναμικό και ανοικτό στο διεθνές ελεύθερο εμπόριο και βαθιά μεταρρυθμιστικό στο εσωτερικό των

κρατών για την κατάργηση όλων των φεουδαλικών και συντεχνιακών πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών.

Ο Adam Smith είναι επίσης εισηγητής του οικονομικού φιλελευθερισμού. Το σύστημα των ελεύθερων αγορών εξασφαλίζει το κοινωνικό καλό, διότι ο καθένας ενεργώντας για το συμφέρον του ενεργεί χωρίς να το συνειδητοποιεί για το κοινό συμφέρον. Εδώ γίνεται λόγος για το αόρατο χέρι. Παρόλα αυτά υπάρχει ένα σημείο που ο Adam Smith δέχτηκε κριτική κυρίως από τους πιο σύγχρονους μελετητές του. Αυτό είναι η αντίφαση που υπάρχει της θέσης περί συμπάθειας και αλληλεγγύης που αναπτύσσει ο Adam Smith στο πρώτο κύριο έργο του *The Theory of Moral Sentiments*²⁰ και της προάσπισης του ατομικού συμφέροντος στο δεύτερο κύριο έργο του *The Wealth of Nations*. Βεβαίως η απάντηση δίνεται από το γεγονός ότι το πρώτο βιβλίο μιλώντας περί συμπάθειας και αλληλεγγύης αναπτύσσει τα επιχειρήματα του στον χώρο της ηθικής φιλοσοφίας. Αντίθετα ο Adam Smith στο *The Wealth of Nations* αλλάζει την κατηγορία ανάλυσης από το ηθικό στο οικονομικό επίπεδο. Ο Adam Smith μετακινείται από την ηθική φιλοσοφία στην νέα επιστήμη την πολιτική οικονομία που θέλει να ξεχωρίσει, να αποκοπεί και να αυτονομηθεί τόσο από τη φιλοσοφία όσο και από την ηθική.

Το ατομικό συμφέρον είναι το νέο αναλυτικό κατηγορήμα που χρησιμοποιεί ο Adam Smith για να σηματοδοτήσει τη νέα επιστημονική ανάλυση της πολιτικής οικονομίας. Το ατομικό συμφέρον δεν αναιρεί και δεν αντιφάσκει με τη συμπάθεια και την αλληλεγγύη. Το πρώτο αφορά την οικονομική πρακτική και τα δύο δεύτερα την εθελοντική κοινωνική πρακτική. Ο προαιρετικός και μη υποχρεωτικός χαρακτήρας έκφρασης της συμπάθειας και της αλληλεγγύης δεν εισβάλλει στον οικονομικό χώρο άσκησης του ατομικού συμφέροντος και δεν επηρεάζει με κανέναν τρόπο τα αποτελέσματα του Σμιθιανού συστήματος πολιτικής οικονομίας τόσο για την προαγωγή του δημοσίου συμφέροντος όσο και για τη μεγιστοποίηση της ατομικής ευημερίας.

Η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος κατά τον Adam Smith απολαμβάνει τελικά και ηθική δικαίωση, διότι αναγκάζει το άτομο να ξεδιπλώσει τις μεγαλύτερες δυνατές ηθικές αρετές του για να πετύχει τους καλύτερους όρους αξιοπιστίας και συνεργασίας στην αγορά. Αυτό φέρνει τον Adam Smith σε μία λεπτή διαφοροποίηση με τον Bernard Mandeville²¹ που όντας προγενέστερός του είχε υποστηρίξει ότι τα ιδιωτικά ελαττώματα είτε όταν εκδηλώνονται με αλόγιστη σπατάλη είτε όταν εκδηλώνονται με αρρωστημένη φιλαρ-

γυρία οδηγούν σε δημόσια οφέλη. Η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος στην αγορά είναι για τον Adam Smith²² άσκηση αρετής αφού φέρνει σε συνεργασία την εργατικότητα με την οικονομία, προάγει το κοινωνικό καλό, ενώ για να υλοποιηθεί προϋποθέτει την συναίνεση των άλλων ελεύθερα και οικειοθελώς. Ο Adam Smith διαφοροποιείται από τον Mandeville παρά το γεγονός όπως έχει αναλύσει διεξοδικά ο Hayek²³, ο Mandeville²⁴ είναι εκείνος που ανοίγει τον δρόμο του ατομικισμού με την τεράστια επίδραση που άσκησε το βιβλίο του στην Αγγλική σκέψη που προετοίμασε το έδαφος της ανάπτυξης της κλασσικής πολιτικής οικονομίας.

Ένα άλλο σημείο που απασχόλησε πολύ τον Adam Smith ήταν τα οικονομικά δόγματα της εποχής του τα οποία θεωρούσε ανεπαρκή να εξηγήσουν τις νέες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές έτσι ώστε να δύνανται να προτείνουν τα σωστά μέτρα πολιτικής. Ο Adam Smith αναλύει την επικρατούσα οικονομική σκέψη και πολιτική της εποχής του στον Πλούτο των Εθνών, στο περίφημο BOOK IV με τον τίτλο *Of Systems of political Economy*. Ο Adam Smith διακρίνει δύο κύρια δόγματα. Το εμποροκρατικό και το φυσιοκρατικό. Τους εμποροκράτες τους κατηγορεί διότι δεν έχουν συλλάβει σωστά την έννοια του πλούτου άρα και τις διαδικασίες που οδηγούν σ' αυτό με αποτέλεσμα να προτείνουν διαρκώς παρεμβατικούς μηχανισμούς ώστε να εμποδίζουν τα άτομα στην πραγμάτωση των συμφερόντων και επιθυμιών τους. Οι δασμοί στις εισαγωγές, η φορολογία στους αγρότες, η κρατικά σχεδιασμένη εκβιομηχάνιση²⁶ είναι μερικά παραδείγματα. Από την άλλη πλευρά οι φυσιοκράτες παρά την επιρροή τους στον Adam Smith δέχονται την κριτική του ειδικά όσον αφορά το ποιος παράγει το πλεόνασμα. Έτσι λοιπόν, ενώ στους Εμποροκράτες καταλογίζει λάθη στο οικονομικό τους μοντέλο που δεν μπορεί να εξηγήσει αλλά και να καθοδηγήσει τον ανατέλλοντα κόσμο της πρώτης Βιομηχανικής Επανάστασης, στους Φυσιοκράτες διαβλέπει μία αδυναμία στο υπόδειγμά τους να συλλάβουν το σύνολο των νέων οικονομικών σχέσεων που αναπτύσσονται ιδίως με την εμμονή των Φυσιοκρατών να υποστηρίζουν ότι το πλεόνασμα της παραγωγής προέρχεται αποκλειστικά από το γεωργικό τομέα.

Σε άλλα θέματα ο Adam Smith υποστηρίζει ότι υπάρχει μια αλληλεξάρτηση μεταξύ του καταμερισμού της εργασίας και της συσσώρευσης του κεφαλαίου τέτοια ώστε να αλληλοενισχύονται. Δέχεται τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη εργασίας, αποδίδοντας την πρώτη μόνο σε εκείνους που παράγουν υλικά αγαθά, διευρύνοντας όμως παρακάτω τον ορισμό, όταν ισχυρίζεται ότι

παραγωγική εργασία είναι εκείνη που προσθέτει στην αξία του αγαθού ή δημιουργεί πλεόνασμα με τη μορφή κέρδους. Στη θεωρία περί αξίας διακρίνει το μισθό, το κέρδος και τη γαιοπρόσοδο ως τα στοιχεία εκείνα που το σύνολο του κόστους τους καθορίζει και την αξία του αγαθού.

Ο Adam Smith σε πολύ γενικές γραμμές κινήθηκε στο παραπάνω πλαίσιο. Ένα πλαίσιο το οποίο ξεκίνησε από ένα βιβλίο περί εν γένει *Ηθικής* για να καταλήξει στον *Πλούτο των Εθνών*, προσφέροντας μία νέα θεωρία, την Πολιτική Οικονομία, όπου αποπειράται να ερμηνεύσει αλλά και να καθοδηγήσει την νέα οικονομική πραγματικότητα. Μετά από αυτήν τη συνοπτική αναφορά στη συνεισφορά του Adam Smith θα περάσουμε στην εξέταση της Θεωρίας της Διανομής του Εισοδήματος.

4. Η θεωρία της Διανομής του Εισοδήματος του Adam Smith

Η θεωρία Διανομής συνδέεται άμεσα με τη θεωρία της αξίας. Η ανταλλακτική αξία είναι ίση με το άθροισμα των μισθών, του κέρδους και της γαιοπρόσοδου. Με την πραγματοποίηση επομένως της ανταλλαγής, το εισπραχθέν ποσό θα διανεμηθεί στους τρεις παράγοντες που συνέβαλαν στον καθορισμό της αξίας με τον τρόπο που συνέβαλαν.

L = αξία εργασίας   L' = έσοδο εργασίας (μισθοί)
 Εάν P = αξία κεφαλαίου   P' = έσοδο κεφαλαίου (κέρδος)
 R = αξία εδάφους   R' = έσοδο εδάφους (γαιοπρόσοδος)

Τότε

$$A: L + P + R = X \rightarrow \Psi \quad \left. \begin{array}{l} \rightarrow L' \\ \rightarrow P' \\ \rightarrow R' \end{array} \right\} :B$$

όπου X είναι η αξία του αγαθού και Ψ το έσοδο που προκύπτει κατά την ανταλλαγή του στην αγορά.

A και B είναι οι συναλλασσόμενοι

Ο Adam Smith εξηγεί ότι στην πρωτόγονη κοινωνία όπου μόνο η εργασία παίζει ρόλο στην απόκτηση αγαθών δεν υπάρχει πλεό-

νασμα αλλά ούτε και διαφορετικός τρόπος διανομής αφού η συσσώρευση κεφαλαίου και η ατομική ιδιοκτησία είναι ανύπαρκτες. Αντίθετα με το πέρασμα στην καθαρά αγροτική παραγωγή και με την μόνιμη εγκατάσταση δηλαδή με τη θεσμοθέτηση της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στη γη απαιτείται γαιοπρόσοδος και τελικά κέρδος για εκείνους που πιο μετά θα έχουν σχηματίσει κεφάλαιο. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Adam Smith απορρίπτει την εξήγηση που έδωσαν οι Φυσιοκράτες για το πλεόνασμα περιορίζοντας το αποκλειστικά στην τάξη των γεωργών.

Ο μισθός, η γαιοπρόσοδος και το κέρδος καθορίζονται στις φυσικές τους τιμές οι οποίες προσδιορίζονται από τον πλούτο της χώρας ως απόλυτο μέγεθος και από τον ρυθμό αύξησης του, αν επιταχύνεται, επιβραδύνεται, μένει στάσιμος ή φθίνει. Οι συγκυριακές μεταβολές της ζήτησης και της προσφοράς ταλαντεύουν τις τιμές αλλά πάντα γύρω από τις φυσικές τιμές τις οποίες τείνουν να προσεγγίσουν.

Ο μισθός εξαρτάται από την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Η μεν προσφορά εργασίας εξαρτάται από την αύξηση του εργατικού πληθυσμού, η δε ζήτηση από το Απόθεμα Μισθών. Αλλά πριν εξηγήσω τα παραπάνω θα ήθελα να μιλήσω για τον μισθό επιβίωσης. Ο μισθός επιβίωσης είναι εκείνος ο κατώτατος μισθός ο οποίος μόλις αρκεί για να συντηρήσει τον εαυτό του και την οικογένειά του ο μέσος εργάτης. Το Απόθεμα Μισθών είναι εκείνο το μέρος του κεφαλαίου το οποίο προορίζεται για τη συντήρηση των εργατών. Έτσι λοιπόν οι μισθοί μπορούν να ανέρχονται με τη μεγέθυνση της οικονομίας, εάν ο ρυθμός αύξησης του συσσωρευμένου κεφαλαίου είναι μεγαλύτερος από τον ρυθμό αύξησης του εργατικού πληθυσμού. Η πρόοδος επομένως συμβιβάζεται με την αύξηση του βιοτικού επιπέδου των εργατών.

Ο Adam Smith πίστευε ότι κάθε χώρα ανάλογα με τις φυσικές δυνατότητες που έχει μπορεί να φτάσει σε ένα επίπεδο πλούτου και ευημερίας, ένα επίπεδο που ουσιαστικά το υποδεικνύει η φυσική τάξη ως η μόνη αναπαλλοτρίωτη αρχή. Όταν λοιπόν εξαιτίας της προόδου φθάσουμε σ' αυτό το επίπεδο τότε κάθε άλλη αύξηση του πλούτου είναι αδύνατη και επειδή ο μισθός ίσως είναι πάνω από το επίπεδο επιβίωσης τότε η αύξηση του πληθυσμού θα τον φέρει στο φυσικό του επίπεδο, αυτό της επιβίωσης. Ταυτόχρονα το ποσοστό κέρδους θα είναι πολύ χαμηλό και η κατάσταση στασιμότητας θα έχει πια επέλθει.

Για τη γαιοπρόσοδο τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα. Η γαιοπρόσοδος παρουσιάζεται ως αμοιβή του συντελεστή έδαφος και ά-

ρα είναι προσδιοριστικό στοιχείο της τιμής. Όμως ο Adam Smith προχωρώντας την ανάλυσή του υποδεικνύει ότι, όταν η τιμή είναι υψηλότερη (εξαιτίας της ζήτησης) από αυτήν που καλύπτει τον μισθό και το σύνηθες κέρδος τότε το υπόλοιπο είναι η γαιοπρόσοδος. Μάλιστα συνεχίζοντας ομολογεί ότι όχι μόνον η τιμή αλλά και η παραγωγικότητα του εδάφους και η απόσταση από την αγορά προσδιορίζουν τη γαιοπρόσοδο. Έτσι, ενώ το κέρδος και οι μισθοί προσδιορίζουν την τιμή, η γαιοπρόσοδος προσδιορίζεται από την τιμή συν την παραγωγικότητα και την απόσταση από την αγορά.

5. Για τα κέρδη του κεφαλαίου

Τα κέρδη του κεφαλαίου είναι η πιο σημαντική συνιστώσα στη Θεωρία Διανομής του Εισοδήματος του Adam Smith. Η ανάλυση των κερδών θα στηριχτεί στο κεφάλαιο ΙΧ του Πρώτου Βιβλίου από το *The Wealth of Nations*. Σ' αυτό το κεφάλαιο ο Adam Smith επιχειρηματολογεί για το ποσοστό του κέρδους προσπαθώντας να εντοπίσει τους παράγοντες που το προσδιορίζουν, εξηγώντας μέσω αυτών τη διαχρονική πορεία που θα ακολουθήσει το ποσοστό του κέρδους.

Ο Adam Smith κινείται σε ένα αφαιρετικό και παραγωγικό μεθοδολογικό πλαίσιο. Από την αρχή φανερώνει την γενική πρόταση για την οποία ισχυρίζεται ότι είναι αληθής. Απ' αυτήν κατόπιν παράγει εκείνες τις συνεπαγωγές που μας οδηγούν στα μερικότερα θέματα και τέλος συστηματοποιώντας όλα αυτά δεικνύει την αναγκαία πορεία του ποσοστού του κέρδους στο χρόνο. Δεν αρκείται όμως σ' αυτό, δοκιμάζει τα συμπεράσματά του στην ιστορική πραγματικότητα, ζητά την επαλήθευση και ταυτόχρονα εμπλουτίζει τη θεωρία του από αυτήν. Για τον Adam Smith και τους κλασσικούς γενικότερα το κέρδος έχει διαφορετική έννοια από τη σημερινή. Το ποσοστό του κέρδους αποτελεί μια ευρύτερη έννοια η οποία συναρτάται από το βαθμό ανάπτυξης της οικονομίας αλλά και την ενσωμάτωσή της στο διεθνές εμπόριο. Το ποσοστό του κέρδους είναι ταυτόχρονα και ένας μακροοικονομικός δείκτης που απεικονίζει μία οικονομία της εποχής της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας.

Η μεταβολή των κερδών του κεφαλαίου επηρεάζεται από τους ίδιους παράγοντες που επηρεάζουν τη μεταβολή των μισθών αλλά αυτή η επίδραση γίνεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Η κατάσταση του πλούτου μιας κοινωνίας είναι ο βασικός παράγοντας

που προκαλεί αντίθετα αποτελέσματα²⁷. Η αύξηση του κεφαλαίου, αυξάνει τους μισθούς και χαμηλώνει τα κέρδη. Ως δείκτης μέτρησης του ποσοστού του κέρδους εισάγεται ο τόκος του χρήματος²⁸.

Ο Adam Smith αντλώντας παραδείγματα από την ιστορία της Αγγλίας δεικνύει πως με βάση το επιτόκιο, το θεσμικά καθιερωμένο, μπορούμε να δούμε την πορεία του ποσοστού του κέρδους που συνεχώς μειώνεται, ενώ οι μισθοί αυξάνουν, διότι ο πλούτος μεγαθύνεται. Έχοντας πια σαν σίγουρο δείκτη το επιτόκιο για το ποσοστό του κέρδους, η οικονομική ιστορία μπορεί εύκολα να μας επιβεβαιώσει για την πτωτική του πορεία. Οι περίοδοι είναι ξεκάθαρες. Επί Εδουάρδου του 6ου το επιτόκιο είναι αρκετά ψηλό. Επί Ερρίκου του 8ου ήταν 10%, επί Ιακώβου του 1ου ήταν 8%, αμέσως μετά την παλινόρθωση ήταν 6% και επί της Βασιλίσσης Άννας της 12ης ήταν 5%.

Το μέσον που κινεί όλη αυτή τη διαδικασία είναι ο ανταγωνισμός²⁹.

Δηλαδή:

Αύξηση του Πλούτου → Αύξηση του Ανταγωνισμού

και κατ' επέκταση

Αύξηση του Ανταγωνισμού →		→ αύξηση μισθών
		→ μείωση ποσοστού κέρδους

Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μία σημαντική σημείωση. Εάν αυξανόμενου του πλούτου, το ποσοστό του κέρδους δεν τείνει να πέσει τότε δεν λειτουργεί η οικονομία ανταγωνιστικά. Γι' αυτό ο Adam Smith κάνει αυστηρή κριτική στα μονοπώλια και στα ολιγοπώλια και ζητεί την κατάργησή τους.

Ο Adam Smith εντοπίζει την αύξηση των μισθών όχι μόνον στις ανεπτυγμένες χώρες αλλά και εντός μίας ανεπτυγμένης χώρας μεταξύ των πόλεων και των χωριών. Ο Adam Smith αναλύει γιατί στις πόλεις οι μισθοί είναι υψηλότεροι από ό,τι στα χωριά³⁰. Εφαρμόζει δηλαδή τον ίδιο τρόπο ανάλυσης για να εξηγήσει τις διαφορές στους μισθούς και στο ποσοστό του κέρδους μεταξύ ανεπτυγμένου αστικού χώρου και της λιγότερο ανεπτυγμένης αγροτικής υπαίθρου. Είναι φανερή η σύνδεση που κάνει μεταξύ επιπέδου ανάπτυξης, μισθών και ποσοστού του κέρδους.

Αμέσως μετά επικεντρώνει την ανάλυσή του στις διαφορές στο ποσοστό του κέρδους μεταξύ των χωρών αλλά στην ίδια ε-

ποχή. Η αιτιολόγηση παραμένει η ίδια. Η Σκωτία είναι φτωχότερη από την Αγγλία, ο ρυθμός μεγέθυνσης είναι βραδύτερος (more tardy) έτσι έχουμε υψηλότερο ποσοστό κέρδους και χαμηλότερους μισθούς στη Σκωτία απ' ό,τι στην Αγγλία. Εδώ εισάγεται η έννοια του ρυθμού μεγέθυνσης. Δεν αρκεί η χώρα να είναι πλούσια για να έχουμε υψηλούς μισθούς αλλά σημασία έχει ο ρυθμός με τον οποίο γίνεται πλουσιότερη. Βέβαια μία πλούσια χώρα που ο ρυθμός μεγέθυνσης είναι βραδύς παρουσιάζει ταυτόχρονα χαμηλό ποσοστό κέρδους και χαμηλούς μισθούς, διότι έχει επέλθει η κατάσταση στασιμότητας και οι μισθοί έχουν επιστρέψει ξανά στο φυσικό τους επίπεδο που είναι ο μισθός επιβίωσης και αναπαραγωγής της εργατικής τάξης.

Η Γαλλία είναι το τρίτο παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Adam Smith για τον έλεγχο της σύνδεσης που κάνει μεταξύ ανάπτυξης, μισθών και κερδών. Δεν είναι τόσο πλούσια όσο η Αγγλία και παρ' ό,τι το νόμιμο επιτόκιο είναι χαμηλότερο, αυτό της αγοράς είναι σαφώς υψηλότερο. Το νόμιμο δε είναι τόσο χαμηλό στη Γαλλία για να μπορεί να εξυπηρετεί το υψηλό δημόσιο χρέος της. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης οι Βρετανοί προτιμούν να απασχολούν τα κεφάλαιά τους πολλές φορές στη Γαλλία, παρόλο που το οικονομικό κλίμα είναι δυσμενές, διότι το κέρδος είναι υψηλότερο και οι μισθοί χαμηλότεροι. Σε σύγκριση με την Σκωτία, η Γαλλία είναι σαφώς πλουσιότερη αλλά όμως φανερά οπισθοχωρεί, ενώ αντίθετα η Σκωτία προχωρά δυναμικά και αναπτύσσεται³¹. Η ίδια ανάλυση ισχύει για την Ολλανδία όπου ο πλούτος και η ευημερία της έχουν χαμηλώσει το ποσοστό του κέρδους σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Αντίθετα στη Βόρεια Αμερική τα υψηλά κέρδη συμπίπτουν με υψηλούς μισθούς και αυτό διότι, ως νέα αποικία, η αναλογία του κεφαλαίου και του πληθυσμού είναι πολύ μικρή σε σχέση με τις μεγάλες εκτάσεις και τις δυνατότητες που δίνουν στην εκμετάλλευσή τους. Τόσο το κεφάλαιο όσο και η εργασία εμφανίζονται υποαπασχολούμενα μπροστά στις μεγάλες, παρθένες και ανεκμετάλλευτες εκτάσεις γης³². Έτσι η όποια αντίφαση φαίνεται κατ' αρχήν, αναιρείται, διότι είναι οι ιδιαίτερες αντικειμενικές συνθήκες δηλαδή ταυτόχρονα έλλειψη κεφαλαίου (under-stocked) και έλλειψη εργατικών χεριών (under-peopled) της Βόρειας Αμερικής που κάνουν συμβατή την ύπαρξη ταυτόχρονα υψηλών κερδών και μισθών.

Οι χαμηλοί μισθοί πάντα εγγυώνται υψηλά κέρδη, υπάρχει πάντα μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ τους αλλά αυτό κατά την ομαλή διαδικασία της μεγέθυνσης. Μικρό κεφάλαιο, υψηλό ποσοστό κέρδους, χαμηλοί μισθοί οδηγούν σε μεγαλύτερο κεφά-

λαιο που ολοένα αυξανόμενο καθίσταται όλο και μεγαλύτερο, που οδηγεί σε χαμηλό ποσοστό κέρδους, με υψηλούς μισθούς και υψηλό ρυθμό μεγέθυνσης. Όλα αυτά κάτω από μια ομαλή μεγεθυντική διαδικασία που στο τελευταίο μακρινό και απώτατο στάδιο της θα είναι εν τέλει η επιβράδυνση της μεγέθυνσης, η δραματική πτώση του ποσοστού του κέρδους και η προσγείωση των μισθών στο επίπεδο επιβίωσης.

Σε μια όμως χώρα που είναι πλήρως απασχολημένη η έκτασή της τόσο σε σχέση με το κεφάλαιό της όσο και με τον εργατικό της πληθυσμό αλλά και με το σύνολο των επιχειρηματικών εργασιών που θα μπορούσε να αναλάβει³³ τότε τα χαμηλά κέρδη θα συμβιβάζονταν με χαμηλούς μισθούς και θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι μια τέτοια οικονομία έχει περιέλθει στην κατάσταση στασιμότητας. Αλλά όμως μας βεβαιώνει ότι καμία τέτοια χώρα δεν έχει ακόμη φθάσει σε ένα τέτοιο επίπεδο αφθονίας³⁴.

Ο Adam Smith επιτίθεται εναντίον των χωρών που αμελούν ή περιφρονούν το εξωτερικό εμπόριο, διότι έτσι χάνουν την ευκαιρία να απασχολήσουν το κεφάλαιο ή τους εργάτες που τυχόν πλεονάζουν σε εκείνες τις δουλειές που ζητούνται από τις άλλες χώρες. Έτσι η χώρα αυτή δεν μπορεί να βρει τις άριστες αναλογίες. Το εξωτερικό εμπόριο δεν μπορεί να γίνεται επίσης από ένα ή δύο λιμάνια μόνον που καθορίζονται αυστηρά από εκείνους που θέλουν να μονοπωλούν το εμπόριο για να απολαμβάνουν υψηλά κέρδη. Οι μικροί κεφαλαιούχοι πρέπει να έχουν την ίδια ασφάλεια διότι έτσι υποβοηθείται ο ανταγωνισμός που είναι το απαραίτητο μέσον για τη διαδικασία μεγέθυνσης. Τέλος ο νόμος δεν πρέπει να ορίζει νόμιμο τόκο χαμηλότερο από αυτόν της αγοράς, διότι εξισώνει τους έχοντες καλή πίστη με αυτούς που συνήθως σπαταλούν το δανειζόμενο κεφάλαιο έτσι ώστε το ρίσκο μιας επιχείρησης να γίνεται το ίδιο για όλους με αποτέλεσμα τη νόθευση του ανταγωνισμού. Εξηγεί μάλιστα ότι στα μουσουλμανικά έθνη το υψηλό ποσοστό του τόκου που υπολόγισε ο Μοντεσκιέ³⁵ δικαιολογείται μερικώς από τη φτώχεια τους και μερικώς από τη θρησκευτική απαγόρευση της λήψης τόκου. Ο τόκος ήταν εντελώς απαγορευμένος στα Μωαμεθανικά έθνη. Έτσι ο Adam Smith κατηγορεί τις νομοθετικές απαγορεύσεις του τόκου, διότι έχουν ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη ώθησή του προς τα πάνω από τη δημιουργία μιας δεύτερης μαύρης αγοράς.

Η ανάλυση για τα κέρδη του κεφαλαίου που προηγήθηκε μας δίνει τις αναγκαίες πληροφορίες για να δούμε πώς ο Adam Smith εννοεί την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους και πώς την

ενσωματώνει στη μακροδυναμική του καπιταλιστικού συστήματος για να καταλήξουμε στην κατάσταση στασιμότητας, πράγμα το οποίο αναλυτικά θα το εξετάσουμε παρακάτω.

6. Η σμιθιανή αντίληψη για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους

Για να μπορέσουμε να συστηματοποιήσουμε αυτή την αντίληψη θα κατασκευάσουμε έναν πίνακα ο οποίος υπογραμμίζω θα είναι στατικός και θα αποσαφηνίζει την κατάσταση. Θα μας προσφέρει όμως στη συνέχεια τη δυνατότητα για μια δυναμική ανάλυση ώστε να δούμε την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους στις διάδοχες φάσεις ανάπτυξης μέχρι την τελική που είναι η κατάσταση στασιμότητας. Τότε θα θέσουμε το θέμα και θα επιχειρήσουμε την αναίρεση της κατάστασης στασιμότητας.

Έστω

UP: με έλλειψη εργατικών χεριών

US: με έλλειψη κεφαλαίου

FP: με πλήρη κάλυψη εργατικών χεριών

FS: με αφθονία κεφαλαίου

και

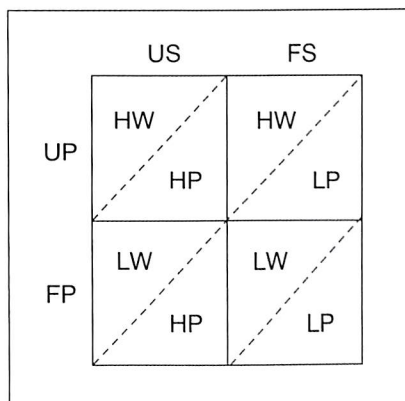
HW: υψηλός μέσος μισθός

HP: υψηλό μέσο ποσοστό κέρδους

LW: χαμηλός μέσος μισθός

LP: χαμηλό μέσο ποσοστό κέρδους

Τότε

Βλέπουμε λοιπόν ότι το τετράγωνο (UP-US) αντιστοιχεί στην περίπτωση των νέων αποικιών της Βορείου Αμερικής. Οι μισθοί και τα κέρδη³⁶ είναι υψηλά και η χώρα αυτή βρίσκεται στην εκκίνηση της μεγεθυντικής διαδικασίας με συγκριτικό πλεονέκτημα τις μεγάλες εκτάσεις που καθιστά τους πόρους της εργασίας και του κεφαλαίου υποαπασχολούμενους. Το τετράγωνο (FP-US) αντιστοιχεί σε μια χώρα υπανάπτυκτη ακόμη, όπως η Σκωτία του Adam Smith, που μπορεί όμως να ακολουθήσει μεγεθυντική πορεία. Το υψηλό ποσοστό κέρδους και ο χαμηλός μέσος εργατικός μισθός ευνοούν τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την οικονομική μεγέθυνση. Το τετράγωνο (UP-FS) αντιστοιχεί σε μία χώρα που αναπτύσσεται και το ολοένα αυξανόμενο κεφάλαιο χαμηλώνει το μέσο ποσοστό του κέρδους, ενώ ο ανταγωνισμός των καπιταλιστών μεταξύ τους για αναζήτηση εργατικού δυναμικού αυξάνει τον μέσο εργατικό μισθό. Αυτή είναι κατά τον Adam Smith η περίπτωση της Αγγλίας που διέρχεται την περίοδο της πλήρους άνθησης της Βιομηχανικής Επανάστασης. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι αυξανόμενη παραγωγή, αυξανόμενος πλούτος αλλά και πίεση των κερδών προς τα κάτω και των μισθών προς τα πάνω. Αυτό είναι που αναγκάζει τους Άγγλους καπιταλιστές να ψάχνουν να απασχολήσουν τα κεφάλαιά τους σε άλλες με λιγότερη ανάπτυξη χώρες. Τέλος το τετράγωνο (FP-FS) αντιστοιχεί σε μία ήδη ανεπτυγμένη κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται από χαμηλό μέσο ποσοστό κέρδους και χαμηλό μέσο εργατικό μισθό. Η κατάσταση στασιμότητας έχει επέλθει και απεικονίζεται απόλυτα από το τετράγωνο (FP-FS). Τα κεφάλαια αφθονούν και ο αριθμός των εργατών πλεονάζει. Ο μισθός έχει επανέλθει στο επίπεδο της επιβίωσης και τα κέρδη έχουν εξανεμισθεί αγγίζοντας το μηδέν. Οι γαιοκτήμονες μέσω της γαιοπροσόδου καρπώνονται όλον τον οικονομικό και κοινωνικό πλούτο της διαδικασίας προόδου, ενώ οι πρωταγωνιστές αυτής, οι καπιταλιστές, τιμωρούνται και οι εργάτες απλώς επιβιώνουν.

Η κατασκευή λοιπόν αυτού του πίνακα μας βοηθά να δούμε τις φάσεις οικονομικής μεγέθυνσης της Σμιθιανής αντίληψης παραστατικά και αναλυτικά, ενσωματώνοντας σ' αυτόν τα κύρια χαρακτηριστικά της κάθε φάσης. Δεν παύει όμως αυτός ο πίνακας παρά την απόλυτη αναλυτική χρησιμότητά του να είναι στατικός. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν με τη δυναμικοποίησή του να απαντήσουμε στο ερώτημα τι γίνεται στο χρόνο και πόσο ορατή και εφικτή είναι η τελευταία κρίσιμη φάση της οικονομικής μεγέθυνσης, αυτή της κατάστασης στασιμότητας που κρίνει τελικά το καπιτα-

λιστικό σύστημα. Θα επιχειρήσουμε τη δυναμικοποίηση του ως άνω στατικού πίνακα με τη μετακίνηση των κουτιών σε μία γραμμική αιτιοκρατική σχέση διατεταγμένων ζευγών έτσι ώστε το προηγούμενο θα προκαλεί το επόμενο, εκμαιεύοντας ποια φάση οικονομικής μεγέθυνσης προκαλεί την επόμενη.

Η δυναμικοποίηση αυτού του πίνακα μπορεί να μας δώσει μία ομαλή μεγεθυντική διαδικασία και η οποία περιλαμβάνει εξ' ολοκλήρου την Σμιθιανή συλλογιστική για τη Πτωτική Τάση του Ποσοστού του Κέρδους. Έτσι αφήνοντας έξω το τετράγωνο (UP-US) και θα δούμε παρακάτω γιατί, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στην πορεία του χρόνου περνάμε από το εξής μονοπάτι μεγέθυνσης:

$$(FP - US) \rightarrow (UP - FS) \rightarrow (FP - FS)$$

Οι χαμηλοί μισθοί και τα υψηλά κέρδη δημιουργούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την περαιτέρω συσσώρευση κεφαλαίου του οποίου αυξανόμενου παρατηρούμε την πτώση του κέρδους και την αύξηση των μισθών. Έτσι η αύξηση των τελευταίων αυξάνει το πληθυσμό ώστε τελικά οι μισθοί να γίνουν χαμηλοί παράλληλα με τα χαμηλά κέρδη. Η κατάσταση στασιμότητας είναι πια ολοφάνερη, τα κέρδη είναι χαμηλά τόσο ώστε κάθε νέα αύξηση του κεφαλαίου αν υπάρξει θα είναι οριακή.

Άφησα όμως το πρώτο τετράγωνο (UP - US), διότι ο Adam Smith αφήνει λίγα περιθώρια στον εξηγητικό ρόλο που θα μπορούσε να παίξει αυτή η φάση. Η λειτουργία αυτού του τετραγώνου είναι σημαντική, διότι χαρακτηρίζεται από τις ανακαλύψεις νέας γης. Η μεγεθυντική πορεία επαναπροσδιορίζεται ξεκινώντας πάλι από την αρχή και αναιώντας ριζικά την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους και την κατάσταση στασιμότητας (stationary state). Αλλά αυτή η επαναστατική λειτουργία του (UP - US) έχει σημασία μόνο μέσα σε μία ιστορική πραγματικότητα, δηλαδή η νέα γη που ανακαλύφθηκε προσφέρει άφθονους πόρους σε σχέση με τους ήδη υπάρχοντες που τους καθιστά σε έλλειψη κεφαλαίου (under-stocked) και σε έλλειψη εργατικών χεριών (under-peopled). Έτσι ερμηνεύονται και τα τεχνολογικά κύματα μέσα από τη ιστορικότητά τους που ανατρέπουν τον νόμο των φθινουσών αποδόσεων και αναιρούν ούτως ή άλλως την κατάσταση στασιμότητας.

Ο Adam Smith λοιπόν έβλεπε ότι η νέα γη ανακαλύφθηκε μια για πάντα και δεν θα υπάρξει κάτι τέτοιο άλλο αντίστοιχο που να μπορεί να ανατρέψει τη συλλογιστική για την πτωτική τάση του

ποσοστού του κέρδους και την κατάσταση στασιμότητας. Η φάση (UP-US) εντάσσεται στη Σμιθιανή συλλογιστική για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους ως τη χώρα που μεγεθύνεται με αυξανόμενους ρυθμούς, ενώ οι μισθοί αυξάνουν ταυτόχρονα με τα περιθώρια κέρδους. Η φάση (UP - US) προηγείται όλων των άλλων καθιστώντας αυτές μεταγενέστερες. Ο Adam Smith αρκέστηκε στην ανάλυση αυτής της φάσης άπαξ και δεν διερεύνησε τις επιπτώσεις της στην οικονομική μεγέθυνση με το ενδεχόμενο της πιθανής επανάληψης του φαινομένου. Εδώ ακριβώς έγκειται η αναίρεση της κατάστασης στασιμότητας. Ο Adam Smith γνώριζε ότι δεν υπήρχε άλλη νέα γη προς ανακάλυψη και γράφοντας κυρίως στην αυγή της Βιομηχανικής Επανάστασης απέκλειε το ενδεχόμενο νέων τεχνολογικών καινοτομιών. Περιορίσε λοιπόν τη θεωρία του για την οικονομική μεγέθυνση στο μέλλον της Πρώτης Βιομηχανικής Επανάστασης και τελικά την εγκλώβισε στην περίφημη πια κατάσταση στασιμότητας. Έτσι λοιπόν η Σμιθιανή Θεωρία Οικονομικής Μεγέθυνσης μορφοποιείται δυναμικά από την κίνηση της γραμμικής αιτιοκρατικής σχέσης των διατεταγμένων ζευγών που προσδιορίζουν τις φάσεις οικονομικής μεγέθυνσης ως εξής:

$$(UP - US) \rightarrow (FP - US) \rightarrow (UP - FS) \rightarrow (FP - FS)$$

όπου

- (UP - US) Αυξανόμενη μεγέθυνση με αυξανόμενα κέρδη και μισθούς
- (FP - US) Αυξανόμενη μεγέθυνση με αυξανόμενα κέρδη
- (UP - FS) Αυξανόμενη μεγέθυνση με αυξανόμενους μισθούς
- (FP-FS) Κατάσταση στασιμότητας

Η κατάσταση στασιμότητας όμως αναιρείται από τη λειτουργία του επαναληπτικού χαρακτήρα των τεχνολογικών καινοτομιών και των ιστορικά επερχομένων και μελλούμενων νέων τεχνολογικών κυμάτων. Κάθε φορά που η οικονομία αρχίζει να κινείται από την φάση (UP - FS) προς την κατάσταση στασιμότητας τότε παρουσιάζεται ένα νέο τεχνολογικό κύμα ανακαλύψεων που αλλάζει βίβια τη σχέση της χρήσης των πόρων καθιστώντας αυτούς understocked and under peopled. Αποτέλεσμα αυτών των τεχνολογικών μεταβολών είναι η επανεκκίνηση της διαδικασίας της οικονομικής μεγέθυνσης από την αρχική φάση (UP - US). Με αυτόν τον τρόπο αποτρέπεται η έλευση της κατάστασης στασιμότητας και εν

τέλει αναιρείται. Σημαντικό πρόσφατο παράδειγμα είναι η τελευταία τεχνολογική επανάσταση της ψηφιακής εποχής όπου η εισαγωγή των ηλεκτρονικών υπολογιστών και προγραμμάτων απαξίωσε τις παλιές χρήσεις του κεφαλαίου και της εργασίας καθιστώντας αυτούς τους πόρους υποαπασχολούμενους σε σχέση με τις νέες δυνατότητες αξιοποίησής τους τόσο στη μορφή των επενδύσεων του κεφαλαίου όσο και στις χρήσεις της εργασίας σε νέες μορφές παραγωγικής απασχόλησής της.

Η δυναμική μορφή επομένως της οικονομικής μεγέθυνσης εξαιτίας των επιπτώσεων των επαναλαμβανόμενων τεχνολογικών ανακαλύψεων και κυμάτων από γραμμική μετατρέπεται σε κυκλική η οποία απεικονίζεται από το κάτωθι σχήμα:

$$\begin{array}{ccc} (UP - US) & \rightarrow & (FP - US) \\ \uparrow & & \downarrow \\ (FP - FS) & \rightarrow & (UP - FS) \end{array}$$

Η κατάσταση στασιμότητας παύει να είναι η τελική κατάσταση του οικονομικού συστήματος και αίρεται ο τελεολογικός χαρακτήρας της Σμιθιανής οικονομικής σκέψης. Η κατάσταση στασιμότητας αποτελεί μία μόνο φάση του οικονομικού κύκλου που σηματοδοτείται από την ωρίμανση των τρόπων χρήσης (τεχνολογία) των μέσων παραγωγής. Όταν αλλάξει αυτός ο τρόπος χρήσης των μέσων παραγωγής εξ αιτίας μιας τεχνολογικής μεταβολής τότε αμέσως η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης επανεκκινεί από μία νέα τεχνολογική αφετηρία με αυξανόμενους ρυθμούς παραγωγής, αυξανόμενο ποσοστό κέρδους και μισθού.

7. Συμπέρασμα

Στην εργασία μου αυτή προσπάθησα να δείξω ότι είναι δυνατή η αναίρεση της κατάστασης στασιμότητας (stationary state) στη Σμιθιανή σκέψη. Η αναίρεση της κατάστασης στασιμότητας επιτυγχάνεται με την επαναξιολόγηση της ανάλυσης του Adam Smith για την περίπτωση της ανακάλυψης των νέων χωρών. Είναι αυτή η περίπτωση που ο Adam Smith τη χαρακτηρίζει με την ταυτόχρονη εμφάνιση έλλειψης εργατικών χεριών και έλλειψης κεφαλαίου. Η ανακάλυψη της νέας γης παίζει ακριβώς τον ίδιο ρόλο που παίζει ένα νέο κύμα τεχνολογικών ανακαλύψεων που καθιστούν αναπόφευκτα τους ήδη υπάρχοντες και υπεραπασχολημέ-

νους πόρους του κεφαλαίου και της εργασίας στις παραδοσιακές εργασίες και εξειδικεύσεις σε φανερή και ξαφνική έλλειψη εξαιτίας των νέων εργασιών που αναδύονται.

Ο Adam Smith θεώρησε τόσο την ανακάλυψη των νέων χωρών όσο και την πρώτη βιομηχανική επανάσταση άπαξ γενόμενες. Δεν πίστεψε ποτέ ότι μπορεί να ανακαλυφθεί ξανά τόσο μεγάλη και τόσο άδεια νέα γη αλλά και ούτε ότι θα υπάρξει στο μέλλον μία νέα τόσο μεγάλη και τόσο θεμελιακή και θεαματική μεταβολή της τεχνολογίας. Άφησε να φανεί ότι όποια νέα μικρή γεωγραφική ανακάλυψη πιθανόν μιας κάποιας νήσου ή μία βελτίωση τεχνολογική των μέσων παραγωγής δεν θα μπορούσε με τίποτα μακροχρόνια να ανατρέψει την τεράστια ισχύ του νόμου της πτωτικής τάσης του κέρδους και της τελικής επέλευσης της κατάστασης στασιμότητας.

Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης ήταν η σύλληψη του Adam Smith να οδηγεί σε μία γραμμική και πτωτική θεωρία μεγέθυνσης αλλά και μία τελεολογική ανάλυση της εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος. Βέβαια η ενόραση του Adam Smith για το μέλλον του καπιταλιστικού συστήματος ήταν ότι είναι μακρύ και ανθηρό αλλά ότι μετά από αυτήν την μακρά και ανθηρή πορεία θα περιέπιπτε σε στασιμότητα και μαρασμό. Αυτή ακριβώς την αντίληψη προσπαθώ να ανατρέψω με την εργασία μου αυτή.

Το επιχείρημα της εργασίας μου είναι ότι, όταν το καπιταλιστικό σύστημα τείνει να φθάσει στην κατάσταση όπου το κεφάλαιο και η εργασία είναι υπεραπασχολημένα με σχεδόν μηδενικό ποσοστό κέρδους και ελάχιστο επίπεδο μισθών, τότε ακριβώς επανεμφανίζεται ένα νέο τεχνολογικό κύμα που ανατρέπει άρδην αυτή την κατάσταση που πλησιάζει αυτήν της στασιμότητας δίνοντας νέες ασχολίες στο κεφάλαιο με υψηλά ποσοστά κέρδους και αυξάνοντας τη ζήτηση για εργασία στις νέες ασχολίες προκαλώντας έτσι και την αύξηση των μισθών. Το νέο τεχνολογικό κύμα επανεκκινεί τις διαδικασίες μεγέθυνσης του καπιταλιστικού συστήματος από την αρχή μετατρέποντας ουσιαστικά τη μεγέθυνσή του από γραμμική σύμφωνα με την παραδοσιακή ερμηνεία της Σμιθιανής σκέψης σε κυκλική.

Η εργασία μου καταλήγει ακριβώς σ' αυτό το μοντέλο. Η εισαγωγή των διαδοχικών τεχνολογικών καινοτομιών στο παραδοσιακό μοντέλο ερμηνείας της Σμιθιανής σκέψης για την οικονομική μεγέθυνση ερμηνεύει καλύτερα την εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος και εξηγεί με αποτελεσματικό τρόπο την κυκλική οικονομική συμπεριφορά του. Η κατάσταση στασιμότητας παραμέ-

νει μία χρήσιμη αναλυτική κατηγορία της Σμιθιανής οικονομικής σκέψης για την οικονομική μεγέθυνση αλλά χωρίς τον τελεολογικό της χαρακτήρα και με πλήρη σύνδεση ότι αποτελεί ένα μεταβατικό και παροδικό στάδιο της διαδικασίας μεγέθυνσης που όμως τελικά αναιρείται από την εμφάνιση της επόμενης τεχνολογικής μεταβολής.

Σημειώσεις

1. Smith Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.

2. Voltaire M. Francois, *Philosophical Letters*, Prentice Hall College Div, 1961 αλλά πολύ καλή επίσης είναι και η συνολική έκδοση των πολιτικών κειμένων του Βολταίρου *Political Writings*, Cambridge University Press, 1994.

3. Πολύ καλή έκδοση στα αγγλικά είναι η πραγματεία του Wolff, *Real Happiness of a People Under a Philosophical King*, Kessinger Publishing, 2003 αλλά ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι η έκδοση *Christian Wolff and Law and Economics: The Heilbronn Symposium*, εκδ. G. Olms, 1998, που συνδέει το έργο του Wolff με τις σύγχρονες έρευνες στο χώρο του δικαίου και της οικονομίας και των θεσμικών οικονομικών

4. Montesquieu de Charles, *The Spirit of the Laws*, Cambridge University Press, 1989.

5. Rousseau Jean-Jacques, *The Social Contract and Other Later Political Writings*, Cambridge University Press, 1997.

6. Diderot Denis and Alembert d' Jean, *L' Encyclopedie Diderot et Alembert*, French and European Pubns, 1985. Αλλά και το σύνολο των πολιτικών κειμένων του Ντιντερό, *Political Writings*, Cambridge University Press, 1992.

7. Meek L.R., «The 1758-1759 Editions of the Tableau Economique», στο M. Kuczynski και R.L. Meek, *Quesnay's Tableau Economique*, 1972.

8. Jean Baptiste Colbert (1619-1683), Υπουργός Οικονομικών του Βασιλέα Λουδοβίκου του 14ου της Γαλλίας από το 1661 έως το 1683. Διαδέχθηκε τον Foucquet και ήταν υπέρμαχος της εκβιομηχάνισης με κινητήριο μοχλό την κρατική ενεργή παρέμβαση και προστασία.

9. Ricardo David, «On the Principles of Political Economy and Taxation», στο P. Sraffa και M. Dobb, *Works and Correspondence of David Ricardo*, 1953.

10. Marx Karl, *Capital*, Lawrence and Wishart, 1970.

11. «Ο David Ricardo θεωρούσε ότι η κατάσταση στασιμότητας είναι επικείμενη και επαπειλούμενη», σελ. 112' Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.

12. «Πέρα από την ταυτόχρονη πτώση του κέρδους και του μισθού θα

πρέπει να ομολογήσουμε ότι οι πιο κοσμικές προβλέψεις του Μαρξ είναι το αυξανόμενο μέγεθος των οικονομικών κύκλων, το αυξανόμενο μέγεθος της χρόνιας ανεργίας, η πτώση της εγχώριας επένδυσης και ο νόμος της απόλυτης και σχετικής εξαθλίωσης των προλεταρίων», σελ. 269, Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.

13. «Ο Μαρξ βλέπει τον σοσιαλισμό ότι θα φέρει πλήρη απασχόληση, αυξανόμενο έλεγχο των εργατών πάνω στις συνθήκες εργασίας τους, χειραφέτηση του ατόμου, απελευθέρωσή του σε νέες πολιτιστικές δραστηριότητες και διεθνή ειρήνη» σελ. 256· Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.

14. Malthus R. Thomas, *An Essay on the Principle of Population*, εκδ. Macmillan, 1966.

15. Mill Stuart John, «Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy», στο *Collected Works of John Stuart Mill*, εκδ. University of Toronto. 1965.

16. «Στο Κεφάλαιο Έξι του Τετάρτου Βιβλίου των Αρχών της Πολιτικής Οικονομίας του, ο Mill, το χρωματίζει έντονα με τις κοινωνικές του απόψεις. Διαχωρίζει τον εαυτό του από την αρχή από τους οικονομολόγους της παλαιάς σχολής, παραθέτοντας τους McCulloch, Smith και Malthus, θεωρώντας ότι είναι οικονομικά επιθυμητή η κατάσταση στασιμότητας η οποία μάλιστα συνάδει με το προοδευτικό κράτος και ουσιαστικά σημαίνει την έλευση της ημέρας της δικαιοσύνης... Το όλο αυτό κεφάλαιο δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένας πρόλογος του βιβλίου του Γκάμπραιθ, *Η Κοινωνία της Αφθονίας*, που γράφει ότι για τα προηγμένα κράτη το μόνο σημαντικό αντικείμενο της οικονομικής πολιτικής είναι η διανομή του πλούτου», σελ. 223· Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.

17. Sismonde de Sismondi, *Political Economy and the Philosophy of Government*, εκδ. A.M. Kelley, 1966.

18. Ο Alfred Marshall διασώζει ουσιαστικά την Κλασική Πολιτική Οικονομία. Η παρακμή και απαξίωση της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας κάτω από την επίθεση της Μαρξιστικής, της Ιστορικής και της Οριακής σχολής είναι δραματική στα τέλη του ΙΘ΄ αιώνα. Ο Alfred Marshall αναλαμβάνει το τιτάνιο έργο της ανασύνθεσης. Κρατώντας τη μεγάλη παράδοση της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας και τα κύρια δόγματά της ενσωματώνει σ' αυτήν τη θεωρία της οριακής χρησιμότητας θεμελιώνοντας ουσιαστικά τα Νεοκλασικά Οικονομικά.

19. Εξαιρετική είναι η μελέτη του Ugo Pagano για τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατή η επανασύνδεση της σοσιαλιστικής οικονομικής σκέψης τόσο με την Κλασική Πολιτική Οικονομία (Smith - Ricardo) όσο και με την Νεοκλασική προσέγγιση από τον Walras μέχρι τον Arrow, θεμελιωμένη σε ένα σύστημα γενικής ισορροπίας. Ugo Pagano, *Work and Welfare in Economic Theory*, Basil Blackwell Ltd, 1985.

20. Smith Adam, *The Theory of Moral Sentiments*, edited by D.D. Raphael and A.L. Macfie, Oxford University Press, 1976.

21. Mandeville Bernard, *The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits*, εκδ. P. Harth, London, 1970. Ο Mandeville σε αντίθεση με τον Adam Smith δεν υποστηρίζει ότι μόνον η εργατικότητα και η οικονομία οδηγεί στο δημόσιο καλό αλλά και η ατομιστική, εγωιστική, σπάταλη, άεργη και ιδιοτελής συμπεριφορά. Είναι ένα πολύ σημαντικό αλλά και λεπτό σημείο διαφοράς του Adam Smith με τον Bernard Mandeville που δείχνει την ηθική σύνδεση της εργασίας με την δημιουργία του πλούτου που υποστηρίζει ο Adam Smith. Αντίθετα ο Bernard Mandeville γράφει «Η αλόγιστη σπατάλη επινοεί χίλιους τρόπους για να επιτρέψει στους ανθρώπους να κάθονται επιπλέον, πράγμα που η ολιγάρκεια δεν θα μπορούσε ποτέ να σκεφθεί και όπως πρέπει να καταναλωθεί αυτός ο τεράστιος πλούτος από την άλλη πλευρά η φιλαργυρία γνωρίζει απειράριθμα κόλπα για να τον συγκεντρώσει μαζί, και τον οποίο πλούτο οι ολιγαρκείς δεν θα καταδεχόταν ποτέ να τον σπαταλήσουν». *The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits*, pt. i. 105-106 ed. Kaye i. 104-105.

22. «Η αποταμίευση και όχι η εργασία είναι η άμεση αιτία της αύξησης του κεφαλαίου. Η εργασία, πράγματι προσφέρει την προϋπόθεση με την οποία η αποταμίευση καθίσταται δυνατή. Αλλά ό,τι και αν αποκτήσει η εργασία, εάν η αποταμίευση δεν λάβει χώρα και δεν συσσωρεύσει το προϊόν της εργασίας, το κεφάλαιο δεν θα μπορούσε ποτέ να αυξηθεί», σελ. 337. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.

23. «Ο αληθινός ατομικισμός τον οποίο εγώ θα προσπαθήσω να υπερασπισθώ ξεκίνησε την νεώτερη ανάπτυξη του με τον John Locke και ιδιαίτερα με τον Bertrand Mandville και τον David Hume και κατόρθωσε να υπλώσει το πραγματικό του ανάστημα για πρώτη φορά στο έργο των Josiah Tucker, Adam Ferguson και Adam Smith και ανάμεσα σ' αυτούς τους μεγάλους συγχρόνους του ο Edmund Burke», σελ. 4. Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1949.

24. «Η υπεροχή του ατομικισμού στην Αγγλική σκέψη φαίνεται σε μένα κυρίως να οφείλεται στη βαθιά επιρροή που ασκήθηκε από τον Bernard Mandeville του οποίου η κεντρική ιδέα ήταν για πρώτη φορά τόσο ξεκάθαρα σχηματοποιημένη», σελ. 9. Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1949.

25. Η ορθογραφία της λέξης είναι σωστή. Αγγλικά της εποχής του Adam Smith, σελ. 428. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.

26. Κυρίως η κριτική του αναφέρεται στον J.B. Colbert, βασικό θεμελιωτή της κρατικής εκβιομηχάνισης της Γαλλίας επί Λουδοβίκου ΙΔ'.

27. «Η αύξηση του κεφαλαίου, αυξάνει τους μισθούς, με συνέπεια την πτώση του κέρδους». Είναι ακριβώς η αρχή της δεύτερης παραγράφου του Κεφαλαίου Εννέα του Πρώτου Βιβλίου του, *The Wealth of Nations*, σελ. 105. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.

28. «Όπως το σύνηθες επιτόκιο της αγοράς διαφέρει σε κάθε χώρα, έτσι και το συνηθισμένο κέρδος του κεφαλαίου μεταβάλλεται ανάλογα με αυτό. Χαμηλώνει όταν αυτό πέφτει και μεγαλώνει όταν αυτό αυξάνεται. Η εξέλιξη του τόκου συνεπώς μπορεί να μας οδηγήσει στο να σχηματίσουμε μία εικόνα για την εξέλιξη του κέρδους», σελ. 105· Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.

29. «Το ποσοστό του κέρδους τείνει να πίπτει με την αύξηση του πλούτου ένεκα του ισχυρού ανταγωνισμού των πολλών πλουσίων εμπόρων να στρέψουν τα κεφάλαιά τους στις ίδιες ασχολίες», σελ. 49· Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.

30. «Οι μισθοί της εργασίας είναι γενικά υψηλότεροι σε μία μεγάλη πόλη απ' ό,τι σε ένα χωριό της επαρχίας. Σε μία ακμάζουσα πόλη οι άνθρωποι που έχουν μεγάλο κεφάλαιο να απασχολήσουν, συχνά δεν μπορούν να βρουν τον αριθμό των εργατών που θέλουν και συνεπώς ανταγωνίζονται μεταξύ των με σκοπό να προσλάβουν όσο περισσότερους μπορούν. Αυτή η διαδικασία αυξάνει τους μισθούς της εργασίας και χαμηλώνει τα κέρδη του κεφαλαίου», *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 107.

31. «Είναι μία κοινή άποψη σε όλους αλλά και δημοφιλής ότι η Γαλλία οπισθοδρομεί. Μία άποψη που όπως καταλαβαίνω δεν θεμελιώνεται σωστά ακόμη και αν αφορά την Γαλλία αλλά κανείς όμως δεν θα μπορούσε να μην επιδοκιμάσει την πρόοδο της Σκωτίας, εάν δει την χώρα τώρα σε σχέση με αυτό που ήταν πριν είκοσι ή τριάντα χρόνια» *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 108.

32. «Μία νέα αποικία είναι πάντα για κάποιο χρονικό διάστημα σε κατάσταση έλλειψης κεφαλαίου σε σχέση με την έκταση της νέας περιοχής αλλά και σε έλλειψη εργατικών χεριών σε σχέση με το υπάρχον κεφάλαιο εάν την συγκρίνουμε με το μεγαλύτερο μέρος των άλλων χωρών», *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 109.

33. «Σε μία χώρα με πλήρη κάλυψη εργατικών χεριών σε αναλογία με το τι αυτή θα μπορούσε να συντηρήσει ή με το κεφάλαιό της σε πλήρη απασχόληση σε αναλογία με όλες τις δυνατές επιχειρηματικές ευκαιρίες... Ο ανταγωνισμός, συνεπώς, θα ήταν παντού τόσο μεγάλος με αποτέλεσμα το συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους να είναι το χαμηλότερο δυνατόν», *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 111.

34. «Καμία όμως χώρα δεν έχει ακόμη φθάσει σ' αυτόν τον βαθμό αφθονίας», *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 111.

35. «Το υψηλό επιτόκιο που παρατηρείται μεταξύ όλων των μουσουλμανικών εθνών και το οποίο έχει επισημανθεί από τον κ. Μοντεσκιέ, οφείλεται όχι μόνον στο φτωχό οικονομικό τους επίπεδο αλλά μερικά σε αυτό και μερικά στη δυσκολία ανεύρεσης χρημάτων», *The Wealth of Nations*, όπ. παρ., σελ. 112.

36. Όταν λέω μόνον κέρδη το κάνω για συντομία. Δεν εννοώ δηλαδή το απόλυτο μέγεθος αλλά το μέσο ποσοστό κέρδους. Το ίδιο και με τους μισθούς. Εννοώ τον μέσο εργατικό μισθό. Αυτό εξάλλου εννοεί και ο Adam Smith είτε ρητά είτε σιωπηλά.

Βιβλιογραφία

- Blaug Mark, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, 1978.
- Diderot Denis, *Political Writings*, Cambridge University Press, 1992.
- Diderot Denis and Alembert d' Jean, *L' Encyclopedie Diderot et Alembert*, French and European Pubns, 1985.
- Galbraith John Kenneth, *The Affluent Society*, 40th Anniversary edition, Mariner Books, 1998.
- Hayek A. Friedrich, *Individualism and Economic Order*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1949.
- Malthus R. Thomas, *An Essay on the Principle of Population*, Macmillan, 1966.
- Mandeville Bernard, *The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits*, P. Harth, London, 1970.
- Marshall Alfred, *The Collected Works of Alfred Marshall*, Thoemmes Continuum, 1997.
- Marx Karl, *Capital*, Lawrence and Wishart, 1970.
- MEEK L.R., «The 1758-9 Editions of the Tableau Economique», στο M. Kuczynski and R.L. Meek, *Quesnay's Tableau Economique*, 1972.
- Mill Stuart John, *Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy*, Collected Works of John Stuart Mill, University of Toronto, 1965.
- Montesquieu de Charles, *The Spirit of the Laws*, Cambridge University Press, 1989.
- Pagano Ugo, *Work and Welfare in Economic Theory*, Basil Blackwell Ltd, 1985.
- Ricardo David, «On the Principles of Political Economy and Taxation», στο P. Sraffa and M. Dobb, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, 1953.
- Rousseau Jean-Jacques, *The Social Contract and Other Later Political Writings* Cambridge University Press, 1997.
- Sismonde de Sismondi, *Political Economy and the Philosophy of Government*, A.M. Kelley, 1966.
- Smith Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, 1976.
- Smith Adam, *The Theory of Moral Sentiments*, edited by D.D. Raphael and A.L. Macfie, Oxford University Press, 1976.
- Symposium, *Christian Wolff and Law & Economics: The Heilbronn Symposium*, εκδ. G. Olms, 1998.
- Voltaire M. Francois, *Philosophical Letters*, Prentice Hall College Div, 1961.
- Voltaire M. Francois, *Political Writings*, Cambridge University Press, 1994.
- Wolff Christian, *Real Happiness of a People Under a Philosophical King*, Kessinger Publishing, 2003.